

यै स्वीनिगू त्वाःया ज्यापु संस्कारया विश्लेषण

ज्यापु महागुधिपाखें न्त्यब्बःमह
डा. पंच नारायण महर्जन

१. म्हसीका :

नेपाःया थी-थी जातिमध्ये नेवाः समाज दुनेया छगू जाति खः ज्यापु जाति । नेवाः समुदाय दुने बुँज्या याइपिं छगू जाति खः ज्यापु जाति । थ्व जातिया उत्पत्तिया विश्लेषण यायेबल “ज्या” खँग्वः निगू खँग्वः “ज्या” व “फु” मिलये जुयाः जूगु धैगु धापू दु । “ज्या” धैगु ज्या हे जुल अले “पु” धैगु “फु” खँग्वःया अपभ्रंश जुयाः “पु” जूगु धैगु धापू दु । “फु” या अर्थ खः न्त्याःगु नं ज्या यायेफु । अर्थात् न्त्याःगु नं ज्या यायेफुपिन्त ज्यापु धायेगु यायेगु खः ॥ अले मेगु छगू नं धापू दु व खः स्वनिगूलय् ज्यापुतयसं पिइगु वा मध्ये छगू मुख्यगु वाया नां खः ‘पुवा’ । अले वहे पुवाया नामं नं ज्याया लिउने पु तयाः ज्यापु धायेगु याःगु धैगु नं धापू दु । सामाजिक संरचना, धर्म(कर्म, संस्कार, संस्कृति, व जनसंख्याया हैसियतं नेवाः समाज दुने थ्व जातिं महत्वपूर्ण थाय् कयाच्वंगु खनेदु ।

नेवाः जातिइ विद्यमान विभिन्न जातितय् गनं, गबलय्, गथे वल धैगु ऐतिहासिक स्रोतया प्रामाणिक आधारत दःसां थ्व जाति गनं वल धैगु प्रमाण आतक खनेमदु खालि अनुमान बाहेक । गथेकि, इतिहासविद् बाबुराम आचार्य व जगदीशचन्द्र रेग्मीजुं (१९७८: १०) थ्व जातिया पुर्खात लिच्छवि व महर्जन धैगु नां महाजन (अर्थात् तसकं तःधंम्ह) खँग्वलं जूगु खः धाःगु दु । अथेहे लैनसिंग वांग्देल्जुं थ्व जातिया वंशजत किरातत जुइमाः धकाः विश्लेषण यानादिइगु दु । तर, वंशावलीया आधारय् स्वयेबलय् मल्ल स्वयाः न्त्यः लिच्छवि, लिच्छवि स्वयाःन्त्यः किरात, किरात स्वयाःन्त्यः आभिर, आभीरस्वयाःन्त्यः महिसपाल व वस्वयाःन्त्यः गोपालवंशीतयसं राज्य याःगु खनेदु ॥ गोपालवंशावलीया लिधंसाय् धायेगु खःसा ज्यापुत किरातकाल स्वयाःन्त्यःयापिं खः ॥ अकिं ज्यापुत स्वनिगःया भूमिपुत्र वा आदिवासी खः ।

जयस्थिति मल्लं जातीय वर्गीकरण यायेन्त्यः निगू जक जात दुगु खः - भारो व भाबो । शासक वर्गयात भारो धाइगु खःसा मेपिं सम्पूर्ण वर्गयात भाबो धाइगु खः ॥ अबलय् ज्यापुतयत्त भाबो धाइगु खः लिपा वयाः जातीय वर्गीकरण धुंकाः भाबो हे ज्यापु जूवःगु खः । उकिस नं ज्याया आधारय् थ्व जातीय नं विभिन्न थरया वर्गीकरण जुल, गथेकि, महर्जन, डंगोल, सुवाल, सिं, प्रजापति, अवाःल, ग्वाला (सापू, मेपू) कावुजा, मू, लावत, पिहि वा पहि (पहरी), आदि । थ्व हे विभिन्न समुदायया सम्मिश्रित जाति खः ज्यापु । ज्यापु जातिदुने विभिन्न थरया अर्थ थुकथं दु :

- ज्यापु जातिइ महर्जन गबलेनिसें जुल व थुकिया अर्थ छु धैगु सीमदुनी ।
- न्हापा-न्हापा बुँ दायेगु ज्या याइपिन्त डंगोल धकाः धाःगु खः ।
- भोजय् सुवाःया ज्या याइपिन्त व तलेजु भवानीयात जा थुइम्हसित सुवाल धाःगु खः धैगु धापू दु ।
- सिं
- चायाःगु भारा दयेकीपिन्त प्रजापति वा कुम्हाः धाःगु खः । यैया ज्याथा, त्यंगः, तःननि, वन्दे, कुमाःननि, क्वहितिया नापं यल कुम्हाः व जमःकुम्हाः नं दु । ज्याथा कुम्हाःतयसं पुजाया लागि अयलीं-मयलीं भाराया सामानत दयेकी । त्यंगः कुम्हाःतयसं भ्यगः, सलाःपाः व ततःग्वःगु भारा दयेकी । क्वहितियापिं कुम्हाःतयसं घः दयेकी । तःननिया कुम्हाःतयसं धौभेगः दयेकी । वन्देया कुम्हाःतयसं धौभेगः व हाकुभारा दयेकी । जमःयापिं कुम्हाःत जनमाद्यः व करुणामयद्यःनाप स्वापू दु । कुम्हाःतयगु ज्या भारा छिइगु ज्या जूसां मू ज्या बुँज्या हे खः । थौंकन्हय् कुम्हाःतयसं भारा छिइगु ज्या त्वताहये धुकल ।
- छें दयेकेत अंगः दनीपिन्त अवाल वा अवाः धाइ ।
- सा लहीपिन्त सापूव मे लहीपिन्त मेपू व इमित ग्वाला धाइ ।
- तब्बः भिंचोत्वाःया ज्यापुतयत्त कावुजा धाइ । मोहनीबलय् तलेजु भवानी देगलय् थहां-क्वहां विज्याइबलय् काहा बाजा पुइगु ज्या याइगुलिं थुमित कावुजा धाइगु खः । थुमित तब्बःत नं धाइ । थुकिया कारण दु, व छु धाःसा, तलेजु भवानीया पुजाया इलय् काहा बाजा पुयाःगु बापतय् करीव ५ फितया छगू तःपाःगु ढकिइ तयाः छगू भाग विइ उकियात तःब्ब धाइ । तःया अर्थ तःपाःगु व ब्वयाः अर्थ भाग वा तःब्बगु भाग वा तःब्ब । तःब्बगु भाग काइपनिगु त्वाः जूगुलिं तःब्ब त्वाः जूगु अले व त्वाः भिंचोत्वालया लाःगुलिं तःब्ब भिंचोत्वा धाःगु व इमित लिपा तःब्बत वा कावुजा धाःगु खः ।
- जनमाद्यो व करुणामयद्योनाप सम्बन्धित मूस्वां पिइपिन्त मू धकाः धाइ । मूस्वां मूतयसं बाहेक मेपिंसं पिइमज्यू ।
- पिइ वा पहरी ज्यापु जाति दुनेया जाति खयाःनं थुपिं यलया छगू गामय् जक दु ।

ज्यापुदुने थाय्या लिधंसाय्, छुं नसाया लिधंसाय्, व विभिन्न लिधंसाय् विभिन्न उप-नां यक्कहे खनेदु, गथेकि

- बकुला,
- पाछै,
- फकं,
- बकं,
- तुकं,
- यतखामि ज्यापु,
- वतुमि ज्यापु,
- थःने ज्यापु,
- क्वःने ज्यापु,
- नालवन्दी
- पुलुपुलु
- फु बरे,
- नौमुरी ज्यापु,
- धौभेगः कुम्हाः,
- हाकु कुम्हाः,
- ह्याउं कुम्हाः,
- व्यासि कुम्हाः,
- भ्यावरा,
- संयख्वा,
- ख्याः,
- मस्य्या,
- लाखय्,
- नवःचा,
- स्यावजि ज्यापु
- माकः,
- घउचा,
- अथेहे गुथिया लिधंसाय् मू स्वां खल गुथियापिंत मू ज्यापु,
- गों गुथिखलयापिंत गों ज्यापु, आदि ।

१.१. थाय्वाय् :

थ्व जातिया मू बसोबास वा मू थाय् खः स्विनिगः । धाथे धायेगु खःसा स्विनिगःया येँ देय्या वनागत हे ज्यापुतय् लागाया रूपं स्वयाच्चंगु दु । ज्यापुतय्गु संगठनात्मक धांचां हे थ्व खंया पुष्टि जुइ, गथेकि “स्वीनिगू त्वाः” (स्वीनिगू त्वाःया धलः स्वयादिसँ) । ज्यापुतय्गु सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक दक्वः ज्याखंत थ्वहे स्वीनिगू त्वाःया आधारय् जुइ । अथेहे, स्वीनिगू त्वाःयात नं लागाकथं स्वंगू ब्वय् ब्वथलातःगु दु, गथेकि थःने, दथु, क्वने, आदि । स्वीनिगू त्वाःया नां धलःया वर्णन रत्नकाजि वज्राचार्य, एनिक होल, जेराल्ड ताफां व कृष्णप्रसाद रिमालपिंसं नं याना दिइगु दु, तर ब्यक्ःपिंसं थःपिनिगु सफुतिइ यानादिइगु वर्णन ज्यापुतय्सं छ्यलावयाच्चंगु परम्परागत त्वाःनाप छुं भतिचा पाःगु खनेदु । ज्यापुतय्सं छ्यलावयाच्चंगु परम्परा धैगु इलय्-ब्यलय् ज्यापुतय् त्वाः थाकुलि भ्वय् नकेमाःगु संस्कार दु । अथे भ्वय् नकिइबलय् परम्परानिसें चलय् यानावयाच्चंगु स्वीनिगू त्वाःया नां धलः अनुसारं जक याइ । उकियात हाचांगाया याइमखु । त्वाःया नां क्वय् न्ह्यब्वयाःकथं दु ।

स्वीनिगू त्वाःया नां धलः

त्वा लागा

त्वाः थाकुलि भ्वय् नकेगु परम्परागत संस्कारकथं त्वाःया नां

थःने त्वाः

१. थबही, २. लगंछे (क्वावाहाः), ३. कुसुबियालाछि (विज्यापु), ४. त्यःर, ५. पिलातुं

(क्वनायत्वाः), ६. असं (भोताहिति), ७. छ्वासलबु (तंलाछि), ८. जमः, ९. मागः (भोताहिति)

दथु त्वाः

१०. ओलाछि (प्यंगःथां), ११. वंघः, १२. वतु, १३. किलाघः, १४. यतखा (दमाइत्वाः), १५. मरुहिति,

१६. त्यंगः (बालामि), १७. त्यतः, १८. महाबु, १९. मखं, २०. दुगंबही, २१. पुखुघां (तेबहाः)

क्वःनेत्वाः

२२. ओमबाहाः, २३. यंगाः, २४. यःबाहा (भिद्योत्वाः), २५. क्वतव्व (भिद्योत्वाः), २६. क्वहिति, २७. युतुननि, २८. तुकंबाहा, २९. नायपाचो (गोफः), ३०. तःननि (व्वस्यः खलः, वासिं खलः, मां खलः), ३१. मुसुंबाहाः (भलननि), ३२. बकंछें ।

श्रोत : यें ज्यापु महागुथि ।

यें देया संगठनात्मक धाँचायात बःकयाः धायेगु खःसा ज्यापुत हे यें देया मू वासी जुइफु । मेमेगु जातिस्वयाः थ्व जाति स्वनिगलं पिने म्हो हे जक दु । जनसंख्याया ल्याखं नेवाः समुदाय दुनेया मे-मेगु जातित स्वयाःतसकं यक्व दुगु जूगुलिं व आतक थ्व जातिया मुक्कं जनगणना मजुनिगुलिं थ्व जातिया जनसंख्या थुलि हे दु धकाः धाये थाक् । तर नेपाःया जनसंख्याया मुक्कं ५.६ प्रतिशत नेवाःत मध्ये ज्यापुतय्गु संख्या २.७ प्रतिशत दु (जोन ह्वेल्यतनं २००१ या तथ्यांकया आधारय् याःगु छगू विश्लेषण अनुसारं) । थुकथं संख्याया ल्याखं नेवाः दुने विभिन्न जातित स्वयाः थ्व जातिया ल्याः उप्पो दु । अलय् मेगु खं छु धाःसाः थ्व जातिया लागा (जनसंख्या व थाय्) तसकं तःधंगुलिं यें स्वनिगः दुने नं (यें, यलः, ख्वपः, व गांलागाय्) थ्व जातिया दुने नं थपिनिगु सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक संस्कारय् भति-भति पाःगु खनेदु । अथेजूगुलिं, छगू सिमित समय व स्रोतया कर्मिं यानाः थ्व जातिया दक्को जनसंख्या व लागायात कःघानाः दक्वसित कःघानाः थ्व प्रोफाइलय् दुथ्याकेमफुगु जुल । अले थुकिया लागि मुक्कं यें स्वीनिगू त्वाःयात आधार कयागु खः ।

१.२. भेषभूषा :

थः पिनीहे स्थानीय तानय् थानागु कापःया तपाःलं, सुरुवाः, जनी व तख्व तपुलि ज्यापु जातिया मिजं भेषभूषा खःसा मिस्तय् नं थानाकापःया पुतु दुगु लं व हाकुगु पतासी (सारी), जनी खः । अथेहे न्हायपनय् मारचा, रिंग, तुकि, गःपतय् सिखः, तुतिइ कलि, व ल्हातिइ चुरा मिस्तय्गु तिसा खः । अथेहे मस्तय्गु लं नं थाना कापःया साधारण लं सुरुवाः खःसा मिसामस्तय् जांगा दुगु सुरुवाः खः । तर थौकन्हय् थ्व वसःया चलन मदये धुंकल ।

१.३. ज्यापुतय्गु विशेषता :

२. सामाजिक संस्कार

थ्व जातिया सामाजिक संस्कारया विश्लेषण छसिकथं थथे दु :

२.१. मचाबु संस्कार

- **धौबजि नकःवनेगु** : थः म्प्यायमचा इही यानाः बियाःछ्वये धुंकाः दकलय् न्हापांया मचा प्याथय् दइवलय् थःछें धौबजि नकःवनेमा ।
- **घ्योबजि नकःवनेगु** ।
- **सिसापालु कंकेगु** : दकलय् न्हापांया मचा बुइवल भम्चाया थःछेंय् मचा बूया सूचं कंके छ्वयेमा । थ्व संस्कारयात सिसापालु कंकेगु धकाः धाइ ।
- **मचाबू ब्यंकेगु** : मचा बुयाः प्यन्हु लिपा मचाबू ब्यंकेगु याइ ।
- **मचाबू ब्यंकेगु कु यंकेगु** थः म्प्याय्या दकलय् न्हापांया मचा बुइवलय् थःछेंपाखें मचाबू ब्यंके ज्वलं कु म्प्याय्याथाय् यंकेमाः ।
- **मचाबू स्वःवनेगु** : मचाबू ब्यंकेधुंकाः थःथितिपाखें मचाबू स्वःवनेगु याइ । अन्दाजि बाःछ्लिपा थःछेंपाखें न्हापालाक्क कु यंकी । थ्वयाःत मचाबू कु यंकेगु धाइ । अले तिनि थःछेंपाखेंया थःथितिपिं मचाबू स्वःवनेगु याइ । वयाः लिपा थः म्प्याय्यात थःछें लही यंकिइ । वयाः लिपा मिसाया भाःतया छेंपाखें थः भौ व मचायात विचाः यायेत माजु वनाः मचाबू स्वःवनी ।
- **न्हायपं प्वाः खंकेगु** : मिसामचा जूसा न्हायपंया क्वय् च्वकाय् प्वाः खंकी । मिजंमचा जूसा क्वय्या नापं जव न्हायपंया च्वय् नं प्वाः खंकी ।
- **जा नकेगु** : मिसामचा जूसा न्याला दतकि व मिजंमचा जूसा न्हय्ला दयेव जा नकेगु याइ । जा नकीबलय् गणेद्योयात पुजा यानाः नकेगु याइ ।

- **बुदिं हनेगु** : मचा निदँ दतकि निरबुनि धका: गणेद्योया नापं मेपिं द्योया पुजा याना: बुदिं हनी । अले प्यदँ दतकि प्यरबुनिया बवुदिं हनी । थथे बुदिं हनिबल्य मचायात निदँ जूसा निग: योमरि व निग: ल्वंचा मरि क्वखायेका: बुदिं हनि व प्यदँ जूसा प्यंग: योमरि व प्यंग: ल्वंचा मरि क्वखायेका: बुदिं हनी । अले बुदिं हनाया खबर मचाया पाजुया:थाय् निदँबुनि जूसा २२ ग: व प्यदँबुनि जूसा २४ ग: योमरि ज्वना: या:वनि । अले पाजुपिसं मचायात वस: देछाया: सगं बिइमा: ।
- **इही यायेगु** : मिसामचा स्वदँ पुलावन धायेव बिजोर वर्ष लाका: इही यायेगु याइ । इही याइबल्य इही मुंकुथाय्, जंक्व याइथाय्, वा चिबा: पलिस्था याइथाय् यायेगु याइ ।
- **बाह्ना तयेगु** : मिसामचाया इही यायेधुंका: भचा त:धी जुइवं रजस्वला मजूनबल्य बिजोर वर्ष लाका: साइत स्वया: विधिपूर्वक बाह्ना तयेमा: । बाह्ना तइबल्य निभा: ज: मव:गु ख्युंगु क्वथाय् तयेमा: । यदि थ्व ईया दुने बाह्ना तयेमफया: छुं गथे जुया: रजस्वला जुल धा:सा मचा थ:हे क्वथाय् वना: बाह्ना च्वनेमा: । बाह्ना तयेत साइत कथं बहनी बाह्ना ख्या: पुज्याना: तयेमा: । वया: प्यन्हु लिपा क्वचिकं सायेकेगु याइ । क्वचिकं मसायेकुतले मचां चि नयेमज्यू । पेन्हु लिपा क्वचिकं सायेकी । क्वचिकं सायेके धुंका जयबिलिं क्यनी । जयबिलि क्यनेधुंक थ: स्यान्था जहान परिवारपिसं भिंगु पुजा आजा गनं वने मज्यू । वया: लिपा थ:थितिपिसं मचायात छुस्या(मुस्या नक:वइ । छुस्या(मुस्या नक:वइपित वांलाक भ्वय् नकी । भिंनिन्हु दयेका: विधिपूर्वक बाह्ना पिकाइ । बाह्ना पिकाइबल्य गणेद्यो व सूद्योयात पुजा याना: मचायात दकल्य न्हापां सूद्योया दर्शन याकी अले वौयात ख्वा: स्वकी । वया: लिपा मचायात वौरां छुइ ।
- **कय्तापुजा (बर्तबन्ध)** : मिजंमचा भचा त:धि जुल धायेव कय्तापुजा याइ ।
- **व:ला छ्वयेगु** : स्वीनिगू त्वा:या विभिन्न त्वा:या विभिन्न द्योयाथाय् व:ला छ्वइ । गथेकि, थ:ने इलाकाया यक्वसिया कतिंपुन्हि खुन्हु स्वयम्भुइ व:ला छ्वइ, अथेहे थ:ने इलाकाया वलाछि, प्यंग: थां, लगंछे, क्वा:बाहा:, कुसुमबियालाछि, बिज्यापु त्वा:यापिनि सिघ:पुन्हिखुन्हु सिघलय् छ्वइ, तेवहा:, वतु व दुगंबहीयापिनि पांचरय्बल्य लुंमरीइ छ्वइ, त्यर: त्वा:यापिनि बालाचरय्बल्य यपिंख्य: वा लुतिइ छ्वइसा मेगु छगू त्य:रमितय् भोरी गणेद्योयाथाय् छ्वइ, माग: (भोताहिति) पिनि स्वन्तिबल्य मयुति छ्वइ, अले क्व:नेयापिनि पचिमर: पंचमिखुन्हु पचली छ्वइ । ज्यापु संस्कारय् व:ला मछ्वयेकं मिजं मचा वयस्क जुइमखु । व:ला छ्वयेधुंका: तिनि वया:त त्वा:लय् दुतिनिगू जुइ । व:ला मछ्वयेकं त्वा:लय् दुकाइमखु । अकें ज्यापुतय् वला:या विस्कं महत्व दु । व:ला भिंनिदँय् छक: छ्वइ । व:ला स्वदँ तक छ्वयेमा: । यदि व:ला छ्वया: स्वदँया दुने व मचाया कय्तापुजा मजूनिसा स्वदँया दुनेहे यायेमा । स्वदँलिपा सपना वा पूर्ण लाकेगु विधिं पुजा याना: पुवंकेमा: । थ्वया:त दरु यायेगु नं धाइ । वया: लिपा धिमय् स्यना त्वा:लय् दुकाइ । थथे भिंनिदँय् छक व:ला छ्वइ व भिंनिदँय् छक: धिमय् स्यना: त्वा:लय् दुतिनी । गुलिसियां भिंनिदँया दुने खुदँय् धिमय् स्यनी व खुदँलिपा धुन्या: वा प्वंगा स्यनी । धिमय् व पोंगा स्यनी । धिमय् स्यनीबल्य नं परंपरानिसें यानावया:च्वंगु नास:द्योया साधना, आराधना याना: विधिपूर्वक संस्कार पुरा याना: जक याइ । धिमय् स्यनेधुंका व्वसं वनी । न्हापा(न्हापा त्वा:(त्वा:लय् वा थ:ने, दथु व क्व:ने त्वा:लय् व्वसं वनेगु चलन दु, तर आ: मदयेधुंकल । आ: वया: द्योयाथाय्, थकू जुजुया:थाय् व हनुमानढोकाया नास:चोक्य वनेगु यानाच्वंगु दु ।

२.२. इही (विवाह) संस्कार

- ज्यापु जातीय दुने इहीया व्यवहार परम्परानिसें स्वंगू कथं न्ह्याका वया:च्वंगु खनेदु - परम्परागत लमिपाखें भमचा स्वका: यायेगु, स्वयम्वर जक याना चिकिचाधंगु विधिकथं अ:पुक यायेगु, व य:त्य: जुया: विस्के यंका: छुं दिं सुचुका: वयां लिपा मा:कथं यायेगु ।

परम्परागत विधिव्यवहारकथं याइबल्य् लमिया पाखें भम्चा स्वकाः याइ । थुकथं याइगु इहीलय् लमिया तःधंगु भूमिका दइ । लमिपाखें भम्चा मायेकाः चूलायेवं खँ क्वःछिइत लाखा विइगु ज्या याइ । वयाः लिपा भ्वय्या लागि लैकाः चिइगु ज्या याइ । लैकाः चिइगु ज्या धैगु भ्वय्या लागि माःकथंया ज्वरजाम यायेत सल्लाह याइगु खः । लैकाः चिइबलय् सुवाः, पाजुपिं, जिलार्जपिं, फुकीपिं व त्वाः खलःया हनेवहपिं मुनाः सहलह याइ । वयाः लिपा साइतय् मू भ्वय् याइ ।

लाखा विइगु : लमिपाखें भम्चा मायेकाः, जातः मिलये यायेधुंका खँ क्वःछिइत लाखा विइगु याइ । लाखा विइ धुनेवं खँ पक्का जुइ । लाखा विइत लमिया नापं माजु वनी । अले लाखाया सामानय् भिनिग तग्गु ग्वय्, चाकु (दुइ पाउ) छग्वारा, छ तका धिवा, व सिन्हः लम्पिचाय् तया व दक्कं लीया वाताय् तया ह्यांउंगु कापतं पोचिनाः, सुकुन्दा छगः ज्वनाः मिसाया छेय् वनी । वयां लिपा भिनिधानि मरि लाखा, दुरु लाखा, व केरा लाखा कायेगु चलन दु । तर, आः वयाः मरि लाखा, दुरु लाखा व केरा लाखा कायेगु चलन मदये धुंकल ।

पयन जा नकेगु : बियाः छ्वये न्ह्यः मू भ्वय्या दिंखुन्हु पाजु मलें भिंचाया शुभकामना यासैं सगं बियाः पयनजा नकी । वयां लिपा बियाः छ्वयेधुंका थःथितिपिसं पयनजा नकी ।

लस्वःवने न्ह्यः निकःख्यः वनी निकःख्यः कु ज्वनाः । (निकःख्य कु ज्वलं, अनुसूचि -२) । निकःख्यः वनीबलय् निनि, पाजु, काकि, लमि व मामत क्वतः ज्वना वनी । मामतं भमचा जुइम्हसित सगं विइ अले निकःख्यः वंपित भ्वय् नकी । वयाः हे भ्वलय् लस्वःवंपिं थ्यंकःवनी । (लस्वःवनेगु कु ज्वलं, अनुसूचि -४) । लस्वःवनिबलय् ज्यापु जातिया थःगुहे परम्परागत बाजं ज्वनावनी । लस्वःवंपिं भमचा पितमब्यूतले बाजं थानाः मे हालाच्चनी । उकीया दुने निकः कौला याकी - मिजंया पाखें छकः व मिसाया पाखें छकः । कौलाय् समय-बजि, छ्वय्ला, मुस्या, पालु व वया नापं बेची व मलय् व पाचः ।

भमचायात समाः वयाः काकि, तःमां, निनिपिसं याकी । समाः याके धुंकाः ग्वय् कायेकीगु ज्या क्वकालीनिसैं छसिकथं क्वचायेकी । मां व बाःयात पुतु ग्वय् विइ । ग्वय् कायेगु ज्या सिधयेवं थाय्भु नकेगु याइ । (थाय्भु ज्वलं, अनुसूचि - ३) । थाय्भु नके सिधयेवं छम्ह फुकीनं थाय्भु छ्वासय् वाये यंकी । वयां लिपा मामतं भमचायात सगं बियाः ल्हाः ज्वनाः थनी । अले भमचाया पाजुं लुकुंछिनाः गणेद्यो चाहीकाः दुलय् तइ (थौकन्हय् मोटरय्) । अले ससःअबुं दूफांगा फायेकी । वयां लिपा भमचा ज्वनावइ । भमचाया थःगु लागा सिधइथें च्वनेव मिसाया पाखेंया व मिजंया पाखेंया दथुइ खँलाबला जुइ । वयां लिपा जन्ति न्हयःने न्हयाःवनी, छ्वयेय् थ्यनेवं भमचायात लसकुस यानाः छ्वयेय् दुतयंकी । (लसकुस ज्वलं, अनुसूचि -६) । वयांलिपा सब्जं (अनुसूचि (३) नकेगु अर्थात स्वयम्बर अर्थात ह्वंकेगु याइ । (ह्वंकेगु ज्वलं, अनुसूचि -७) । व धुंकाः ग्वय् कायेकेगु याइ । अले भिन्हु भ्वय् नकी । अले मू भ्वय् अर्थात पां नकी । (मूभ्वय् ज्वलं, अनुसूचि - ८) भ्वय् वंपित (भुतुखां छम्ह वा ब्याः दक्कोसित) ग्वय् फयेका भ्वय् नकी । भ्वय् सिधयेव सकसितं पां मही छता-छता बियाः विदा यानाछ्वइ ।

मिसाया थःछ्वयेपाखें वहनी बेली भ्वय् नयाः ख्वाः स्वःवइ । ख्वाः स्वःवःपिन्त छ्वय्ला, मुस्या(पालु व छ्वय्ला, मही छता तयाः थ्वँ अयलाः नापं तुच्चा याकी । तर, थौकन्हय् तुच्चाया परिकार हिलाः भचा तपाः यानाहःगु दु ।

क्वथा भ्वय् : मिसाया पाखें क्वथाभ्वय् वनेगु चलन दु । मिसाया पाजु, मले, कका, काकि, लमि व लमिया भाःत, व मेपिं यानाः भिनिम्ह खानाः सगं ज्वनाः क्वथा भ्वय् वनी ।

वंजला वनेगु : भ्वय् सिधयेका कन्हय्खुनु व्यःसःइथाय् वनाः सिंचा फायेकाः भ्वय् नयाः लिहां वइ ।

छ्वेय भ्वय् बांलाक क्वचायेमा धका कामना यासैं पाकना गणेद्योयात उप्पोयानाः भाकला यानातइ अले भ्वय् क्वचायेव पाकना द्योयाथाय् नं पुजा वनी ।

अथेहे गुलिसियां भ्वय् क्वचायेव ससपुजा अर्थात लसता भ्वय् नं न्यायेकीगु चलन दु ।

विवाहया अन्तिम चरणय् जिलाजं दुचायेकेगु खःसा भिं ब्यलि याकाः भव्य् क्वचायेकी । भव्य् सिधयेका सकसितं अय्था मद्दि छता-छता वियाः विदा विइ ।

२.३. जंक्व

मेमेगु जाति थें थ्व जातीय नं सुं नं व्यक्ति न्हय्न्हय्दं पुल धायेवं जंक्व यायेगु संस्कार दु ।

२.४. सि संस्कार

- सी उथये यायेगु व सी उइगु ज्या सी गुथि वा सना गुथिं याइ । सी उइगु ज्या गोंतय्सं याइ । थौकन्हय् गोंयाःगु ज्या सना गुथि वा सी गुथिं हे यानाहःगु दु ।
- देवं तयेगु ।
- सनाः हायेगु ।
- छ्वासः वायेगु, पाखा कुं गथेगु ।
- सिथं यंकेगु, सनाः वनेगु ।
- पिचा वायेगु ।
- विचाः हायेगु ।
- चिपं थीकेगु ।
- लोचाः फयेगु,
- न्हय्नुमा तयेगु ।
- भिन्हु दुखुन्हु दू ब्यंकेगु ।
- भिनिन्हु दुखुन्हु घःसू यायेगु ।
- भिंस्वन्हु दुखुन्हु भिंस्वन्हु लत्याः यायेगु ।
- लत्याः दुखुन्हु लत्या यायेगु ।
- लय्प्यं थयेगु वा लय्पतिकं भिनिगू तीर्थय् सद्दाद्व याना दान विइगु ।
- द्यो-द्योपतिकं मत च्याकः वनेगु ।
- सापारुखुन्हु साया छ्वायेगु व सायाः वःपिंत मरी, फलफुल तथा भाग वियाः दुरु त्वंकेगु ।
- इन्द्रजात्राबलय् द्वादसीखुन्हु उपाकू वनेगु व चतुर्दशीखुन्हु दागिं वनेगु ।
- बालाचःहेखुन्हु पशुपती बाला ऊ वनेगु ।
- पां वनेगु ।
- खुला यायेगु ।
- दकिला यानाः बर्खिं फुकये यायेगु ।
- निर्दतिथि यायेगु ।
- दँय्छकः सद्दाद्व यायेगु ।
- लत्या, खुला, दकिला, व सद्दाद्वलय् थःथितिपाखें प्यनय् छाः वनेगु ।

३. संस्कृति

३.१. गुथि संस्कार

थ्व जातिया दकलय् तःधंगु संस्कार धैगु हे गुथि संस्कार खः । थुकियात न्हय्गू कथं ब्वथलाः विश्लेषण यायेफु (क) थःगुहे कुल परम्परागत गुथि, (ख) सी गुथि, (ग) सांस्कृतिक गुथि, (घ) धार्मिक गुथि, (ङ) सामाजिक वा परोपकार गुथि, (च) सामूहिक सेवा गुथि, (छ) देय् सेवा गुथि ।

(क) थःगु हे कुल परम्परागत गुथि थःगु कुल परम्परायात न्ह्याका तयेत देवुचा गुथि व थःगु कुलया पितृतय्या लागि सौहसराद्व गुथि न्हयाकातःगु खः ।

(ख) अथेहे सी गुथिं थःपिनि परम्पराया ज्याया नापं मेपिनि सेवाया ज्या नं याइ ।

- (ग) सांस्कृतिक गुथि त्वाः गुथि व नासःपुजा गुथि । त्वाः गुथिं थ्व जातिया मू संस्कृति धिम्यु बाजायात निरन्तरता विइगु ज्या याइसा नासःपुजा गुथिं मेमेगु विभिन्न दाफाया बाजं व मे यात जगेर्ना व सम्बर्द्धन यायेगु ज्या याइ ।
- (घ) **धार्मिक गुथि** : थ्व गुथिनाप विभिन्न धार्मिक गुथित लाःवइ, गथेकि संलुसीवा, तिसा - विचाः, चःह्यु सिवा, चौथि सिवा, पंचमी सिवा, अष्टमी सिवा, पुन्हीसिवा, सागुथि । संलुपतिकं द्योयाथाय् वनाः पुजा यानाः भ्वय् न्यायेका वयाःच्वंगु गुथियात संलुसिवा गुथि धाइ । अथेहे द्योयात तिसा छानाः गुथिया पलिस्था यानातःगु गुथियात तिसा विचाः गुथि धाइ । थ्व गुथिं दैय् छकः द्योयाथाय् वनाः तिसा विचाः यानाः विधिपूर्वक पुजा यानाः भ्वय् न्यायेका वयाःच्वंगु दइ । अथेहे चःह्यु सिवा गमयु, चौथि सिवा गणेद्योयाथाय्, पंचमी सिवा भैरःद्योयाथाय्, अष्टमी सिवा करुणामय द्योयाथाय्, पुन्हीसिवा स्वयम्भुइ आदि थासय् वनाः पुजा यानाः गुथि न्यायेकीसा भिंद्योत्वाःया तब्बत्वाःया सा गुथि धाःसा विस्कं खनेदु । थ्व गुथि तब्ब भिंद्यो त्वाःयापिसं परंपरानिसं दैय् दैय् पतिकं माघ १ गते खुन्हु मरुगणेद्योया न्हयोने च्वंम्ह भूतेश्वर भैरवयात भ्याय्चा बलि विचाः पुजा यानाः मध्यान्त्य काष्ठमण्डपया पश्चिमपाखेया दबुलिइ गोरखनाथया पुजा राजोपाध्याय पुजारी पाखें यानाः भूत पन्छयेयानाः ३२ पाठी छव कीर्तिपुरं सा हयाः नकाः देगःया गजुलिइ पताका छयाः, गजुलिइ योमरि, लोचामरि, चतामरि, त्वलाः पुजा यानाः गुथि न्यायेका वयाच्वंगु दु ।
- (ङ) **सामाजिक वा परोपकार गुथि** : लोक कल्याणया लागि खुसिइ तां छुइगु, लँ दयेकेगु व भिंकेगु, चौरा (फलचा) दयेकेगु व भिंकेगु , व विभिन्न जात्रा-पात्राय् लः त्वंकेगु, साखःति त्वंकेगु गुथियात सामाजिक वा परोपकार गुथिकथं कायेफु ।
- (च) **सामुहिक सेवा गुथि** : थ्व गुथिइ लसतां दयेकातःगु विभिन्न गुथित लाःवइ । थ्व गुथिया मू तातुना खः मंकाःज्या । ज्यापुतयगु मू ज्या बुंजया खः । बुंजया धैगु इलय सिधयेकेमाःगु व इलय सिधयेकेगु याकःचां सम्भव मजुगुलिं मंकाःज्या थनाः पालंपाः यायेमाः, उकिया लागि गुथि माः । वहे तातुनाः त्वाल्य् प्यम्ह-न्याम्हं उप्पो मिल्य् जुयाः विभिन्न गुथि दयेकी, गथेकि पोत्या गुथि, नासःपुजा गुथि आदि । मंकाःज्याया लागि जक विस्कं गुथि दयेकेमाः धैगु मदु, मंकाःज्याया लागि नासःपुजा गुथि, सी गुथि सनागुथिं नं याइ, तर, यक्को बुं दुपिनि, यक्व जहान दुपिनि छगू निगू गुथिं मगानाः मेगु गुथि नं लस्तां दयेकी मंकाःज्याया लागि । तर, थौंकन्ह्य् बुं कम जुजुं वलिसे व विभिन्न कारणं यानाः मेमेगु गुथिया नापं थथे लस्तां निर्माण जूगु गुथित फुक्कं न्हनावनेधुंकल ।
- (छ) **देय् सिवा गुथि** : न्हापा न्हापा दैय् छकः स्वीनिगू त्वाःया छेखां छम्ह-छम्ह मुनाः स्वयम्भूया भुइखयलय् भ्वय् न्यायेकिगु चलन दु । उकियात देय् सेवा गुथि धाइगु खः । स्वीनिगू त्वाःया छेखां छम्ह अर्थात येँ देय्या सम्पूर्ण छेखा छम्ह-छम्ह धैगु खः अर्थात येँ देया सम्पूर्ण ज्यापुतय् प्रतिनिधि मुनाः दछिइ छकः भ्वय् नयेगुया अर्थ खः दछि दुने थःपिनिगु क्रियाकलापया वारे थवंथवय् सहलह-छलफल व्याकेगु खः । उकिं ज्यापु समाज दुने थ्व गुथिया विस्कं महत्व दु । तर, थौंकन्ह्य् थ्व गुथि न्हनावनेधुंकल ।

३.२. नखःचखः

थ्व जातिं मानये याइगु नखःचखःया विवरण थथे दु :

- गथांमुगः
- चथाः
- गुपुन्हि
- यन्यापुन्हि
- मोहनी
- स्वन्ति
- सकिमना पुन्हि
- योमरिपुन्हि
- घ्यो-चाकु संलु
- पांचरे
- खाइसंलु (खाइक्वाति त्वनेगु, वैशाखया संलुखुन्ह)

- सिथिनखः
- मांया ख्वाः स्वयेगु
- बौया ख्वाः स्वयेगु

३.३. मोहनीबल्य् पिहां वडगु ज्यापुतय्गु पायाः जात्रात थुकथं दु :

- थंबही पायाः
- यतखा पाः
- वतु पायाः
- महाबू पायाः
- तेबहा पायाः
- क्वहिति पायाः
- मागः पायाः
- असं पायाः
- किलागः पायाः
- लाय्कू पायाः

३.४. स्वीनिगू त्वाःया ज्यापुतय्सं मानयेयाइगु द्यो जात्रा थुकथं दु :
स्वीनिगू त्वाःया द्योजात्रा

सि.नं	त्वाः थाकुलि भ्वय् नकेगु धलःकथं ३२ त्वाःया नां धलः त्वाःकथं जुइगु द्यो जात्रा
थःनेत्वाः	
१. थबही	चकंद्यो जात्रा चिल्लागा पारुखुन्हु याइ ।
२. लगंछे (क्वाबाहाः)	
३. कुसुमबियालाछि -बिज्यापु	स्वांछपु गणेद्यो बालाचःऱेबल्य् याइ
४. त्यःर	लुति अजिमाद्यो जात्रा बालचःऱेबल्य् याइ ।
५. पिलातुं (क्वनाय्त्वाः)	न्हापा न्हायकंतला अजिमाद्यो जात्रा याइगु खः थौकन्हय् न्हावनेधुंकल
६. असं (भोताहिति)	असंभुलु अजिमाद्यो जात्रा मोहनीबल्य् याइ ।
७. छ्वासाबु (तलांछि)	म्हेपि अजिमा जात्राद्यो ल्हुतिपुन्हिबल्य् याइ ।
८. जमः	कमलाति गणेद्यो व पासिक्व अजिमाद्यो जात्रा ल्हुतिपुन्हिबल्य् याइ ।
९. मागः (भोताहिति)	मय्ति अजिमाद्यो जात्रा स्वन्तिबल्य् याइ ।
दथु त्वाः	
१०. ओलाछि (प्यंगथां)	नरसिंह आजुद्यो जात्रा पाहांचऱेबल्य् याइ ।
११. वंघः	वंघ आजुयात येयापुन्हिबल्य् च्यान्हुयंक द्यो व्वयाः स्वानं छायेपिया हाथु हायेकाः जात्रा याइ
१२. वतु	लुंमरि अजिमाद्यो पाहांचऱेबल्य् व कमलादि गणेद्यो जात्रा येयापुन्हिबल्य् याइ ।
१३. किलाघः	किलाघः गणेद्या जात्रा पाहांचऱेबल्य् व पुलुकिसि जात्रा येयापुन्हिबल्य् याइ
१४. यतखा (दमाइत्वाः)	कंग अजिमा व पतांगलि गणेद्यो जात्रा पाहांचऱेबल्य् याइ ।
१५. मरुहिति	मरुगणेद्यो जात्रा मोहनीबल्य् याइ ।
१६. त्यंगः (बलामि)	त्यंगः गणेद्यो जात्रा पाहांचऱेबल्य् याइ ।
१७. न्यत	न्यतभुलु अजिमाद्यो जात्रा पाहांचऱेबल्य् व भचाखुसिया शोभा भगवतिद्योया जात्रा बालाचऱेबल्य् याइ ।
१८. महाबू	लुचुभुलु अजिमाद्यो जात्रा पाहांचऱेबल्य् याइ ।
१९. मखं	मखं गणेद्यो जात्रा पाहांचऱेबल्य् याइ ।
२०. दुगंबही	लुंमरि अजिमाद्यो जात्रा पाहांचऱेबल्य् याइ ।
२१. पुखुद्यां (तेबहाः)	लुंमरि अजिमाद्यो जात्रा पाहांचऱेबल्य् याइ ।

क्वनेत्वा: गुरुमापायात जा नकःवनेगु जात्रा

२२. ओमबहा:	पचिमहःबलय्पचलि आजुद्यो जात्रा माने याइ ।
२३. यंगा:	पचिमहःबलय्पचलि आजुद्यो जात्रा माने याइ ।
२४. यःबाहा (भिंद्योत्वा:)	भिंनिदँय् छक मेलाकथं भिंद्यो जात्रा याइ नापं पचिमहःबलय् पचलि आजुद्यो जात्रा माने याइ ।
२५. क्वतव्व (भिंद्योत्वा)	पचिमहःबलय् पचलि आजुद्यो जात्रा माने याइ ।
२६. क्वहिहि	तकति अजिमाद्यो पाहांचःह्वेबलय् जात्रा याइ व पचिमहःबलय् पचलि आजुद्यो जात्रा माने याइ ।
२७. युतुननी	पचिमहःबलय् पचलि आजुद्यो जात्रा माने याइ ।
२८. तुकंबाहा:	पचिमहःबलय् पचलि आजुद्यो जात्रा माने याइ ।
२९. नाय्पाचो (गोफः)	पचिमहःबलय् पचलि आजुद्यो जात्रा माने याइ ।
३०. तःननि -व्वस्यःखलः, वासिं खलः, मां खलः)	पचिमहःबलय् पचलि आजुद्यो जात्रा माने याइ ।
३१. मुसुंबाहा: (भलननि)	पचिमहःबलय् पचलि आजुद्यो जात्रा माने याइ ।
३२. वकछें	पचिमहःबलय् पचलि आजुद्यो जात्रा माने याइ ।

३.५. विभिन्न नखःचखः, जात्रा-पात्राया नाप-नापं थ्व जाति विभिन्न द्योयाथाय् द्यो पाःलाः नं जुयाःवयाच्वंगु दू । गथेकि,

- वंघः आजु (वंघमि)
- मरुगणेद्यो (मरुकिसमि)
- भिंद्यो (भिंद्यो त्वाःया तव्वखलः पाखेंजक)
- न्यतमरु अजिमा (न्यत त्वाःया ज्यापुत जक)
- कमलादि गणेद्यो व वसुन्धारा द्यो (जममित जक)
- असंमरु अजिमा (असंत्वाःया ज्यापुतजक)
- भद्रकालि द्यो छें (वतुमित जक)
- पचलि आजु (क्वःनेया पचलि भैरव गुथि खलःयापिं जक)
- लुचुमरु अजिमा (महाबौद्धमि)
- त्यंगः गणेद्यो (त्यंगःमि)
- किलागः गणेद्यो (किलागः गणेद्योगू खलः)

जात्राबलय् ज्यापुत व मेबलय् मेपिं द्योपाः च्वनिपिं द्योपिं

- इनद्रयणि (थनेया मां ज्यापुत)
- शोभा भगवती (न्यत तहाननिया ज्यापुत)
- मैति अजिमा (मागः भोताहितिया मू खलः)
- भारि गणेद्यो (बलामित)
- म्हेपि अजिमा (त्यौडमित)
- कंग अजिमा (यतखामित)
- तकति अजिमा (क्वहितिया ज्यापुत)

३.६ ज्यापुतय् द्यो प्याखं दुगु त्वाः थुकथं दु :

क. न्यत, ख. किलाघः, ग. यतखा ।

३.७. ज्यापुतय् म्हयायुमचा कुमारी याइगु त्वाः थुकथं दु :

क. मखं त्वाः (थौकन्हय् न्हावनेधुकल), ख. किलाघः त्वाः ।

४. शिक्षा : (शिक्षा खालि जुल)

५. **आर्थिक :** थ्व जातिया मू ज्या धैगु हे बुँजया खः । बुँजया उत्पादन जुइगु विभिन्न अन्न व तरकारी हे थ्वया मू आम्वानिया स्रोत वा आर्थिक स्रोत खः । शहरीकरण व आधुनिकीकरणया प्रभाव बुँ मदयावंगुलिं आःवया ईनाप शीपमूलक, व्यापार, नोकरी, आदि लजगाः ज्वनाः न्ह्याःवगु खनेदु ।
६. **राजनीतिक अवस्था :** थ्व जातिं राजनीतिइ न्हापांनिसें सक्रिय सहभागी जुयावच्चंगु दु, थुकिया ज्वलन्त उदाहरण भीसं दिवंगत जुइधुंकुपिं नेतात स्व. सानुभाइ महर्जन, स्व. नाति महर्जन, स्व. देवनारायण महर्जन । अथेजुसां राजनीतिक नेतृत्वय् थ्व जाति तसकं ल्यूने लानाच्चंगु दु ।
७. **सामाजिक परिवर्तन :** थ्व जातिइ नं आधुनिकीकरण प्रभाव तसकं लाःगु खनेदु । प्रजातान्त्रिक प्रकृत्याया विकासक्रमं यानाः थ्व जातिइ दुने आखः व्केमाःगु जनचेतना ब्वलना वयाः उकिया प्रभावं बुँजयाय् जक क्ववानाच्चपिं ज्यापुत थौं म्हो हे जूसां हरेक क्षेत्रय् न्हयज्यांवनेधुंकुगु दु । अले सामाजिक क्षेत्रय् नं मछिं-मछिंगु व्यवहारत चिइका यक्व परिवर्तन हःगु खनेदु । भिन्हु भ्वय् मनकेगु, कय्तापुजा वा थाकुलि लुइबलय् सगं मकायेगु, बारा भ्वय् मनकेगु, सिइया पां मब्वनेगु, लोचाः वनेबलय् व दू व्यंकः वनेबलय् ख्वया मब्वनेगु आदि । थ्व छगू वाध्यता शहरीकरणं यानाः बुँ अधिग्रहणया नाप-नापं बुँ मिइमाःगु अवस्थां पिहां वःगु खः ।
८. **थ्व जातिया मेगु जातिनाप सम्बन्ध :**
थ्व जातिया मेमेगु जातिनाप जन्मनिसें मृत्यू संस्कार तक सम्बन्ध खनेदु । गथेकि धार्मिक संस्कारया आधारं गुभाजुनिसें द्योलातक सम्बन्ध दु । गथे, ज्यापुतय् छुं नं धार्मिक ज्याय् पुजा यायेत गुरुजु मदयेकं मगाः । अथेहे, छुं नं द्योया जात्रा यायेबलय् द्योयात दृष्टि कंकेगु ज्या पुनं याइ । भलननिइ मरःजा ज्यापु व छिपात जानाः नकी । पचली भैरव जात्राय् नैअजिमा व गणेद्यो महयेकं जात्रा न्हयाइमखु । मालीतय्गु सिकाली द्योयात भिनिदँय् छकः मुसुम्बहाःया ज्यापुतय्सं पूजा बिइमाः । कंग अजिमाया जात्रा द्योला व ज्यापुत जानाः याइ । अथेहे, विभिन्न पीगं द्योया द्यो पाःला ज्यापुत व द्योलात जुइ । आदि, आदि ।

९. लिखं :

नेवाः जातिया विभिन्न जातित मध्ये ज्यापु छगू स्वनिगःया बौद्ध धर्मालम्बि जाति खः । आर्थिक रूपं वा लजागाःया रूपं थ्व जातिया मू लजगाः खः बुँ-ज्या । तर, आः वयाः यक्वसिनं बुँ ज्या त्वःताः विभिन्न ज्या ज्वनेमागु वाध्यता वयेधुंकल । शिक्षाया क्षेत्रय् थ्व जाति मेपिं स्वयाः तसकं लिउने लानाच्चंगु खनेदु । तर आः वयाः शिक्षाया चेतना दयावःगु खनेदु । राजनीतिक क्षेत्रय् नं थ्व जाति तसकं ल्यूने लाःगु खनेदु । सामाजिक क्षेत्रय् छखेर म्वाःमदुगु विधिव्यवहार वा टडक-भडक बढय् जुया वयाच्चंगु दुसा मेखेर थज्यागु विकृतियात न्हंका छवयेगु जनचेतना थनेगु ज्या नं थ्व समाजया विभिन्न खलः-पुर्चपिस यानावयाच्चंगु खनेदु । अथे हे संस्कृतिया क्षेत्रय् नं संस्कृतिया संरक्षण, सम्बर्द्धन व प्रवर्द्धन यायेत न्हूगु पीढीयात न्ह्यःने न्हयाकेगु कुतः यानाःवया च्वंगु खनेदु । थुकथं थ्व जाति थःगु समाज, धर्म, संस्कृतिया संरक्षण व सम्बर्द्धनया भवलय् तसकं च्यूता तयाः न्हयानावयाच्चंगु दु ।

लिधंसा :

१. गोपालसिं नेपाली, द नेवार्स ।
२. गोपाल वंशावली,
३. चटोपाध्याय, हिस्टोरी अफ नेवार कल्चर ।
४. ज्यापु जातिया सामाजिक विधि व्यवहारया नियम
५. ज्यापु पंच, भावो ।
६. जोन होल्पटन,
७. हसिना महर्जन, चेन्जिंग म्यारिज प्राक्टिसेज इन नेपाल ।

अनुसूची १

निकःख्यःवनेगु ज्वलं

१. कोतः	२. बेचि	३. बजि ३ के.जि.
४. निकःमरि, २	५. इमु	६. मलय
७. चाकु	८. बय्	९. सत्बयल
१०. लाखामरि, ३	११. स्याउ, ६	१२. कःछे
१३. सिंचि	१४. मसिपो	१५. सोपाल

१६. मुस्या	१७. पःमाय्	१८. भृति
१९. कःसु	२०. अय्ला	२१. थ्वँ
२२. ज्योनां लप्ते	२३. दुरु	२४. धौ
२५. घ्यो	२६. वसः ज्वलं	२७. मरिक्सि
२८. धिवाः	२९. केरा	३०. सन्तरासि
३१. ग्वाः	३२. चिमुकं	३३. पसामरि
३४. तु		

अनुसूची १
सब्जंब्ब (थाय्भू) नकेगुया हलं ज्वलं

१. ज्योनां लप्ते	२. बजि	३. ख्यपि-चय्पि
४. मुख्या	५. पालु	६. वाउंचा
७. वः	८. भृति	९. कय्गु
१०. पःमाय्	११. सिम्पु	१२. चिम्हुकं
१३. ला		

क) कवाफ	ख) ग्व	ग) गुलि	घ) सें
ड) स्वँ	च) ताला	छ) हिला	ज) पंला
झ) लाव	य) लापि		

१४. पंचपकौरी

क) मेय्छयौं	ख) सतफला	ग) चाकलाः
घ) प्यकुंला	ड) स्वकुंला	

१५. पंचपकौग्वारा

क) ताय्ग्वारात्र	ख) खतिग्वारा	ग) लत्याग्वारा
घ) हाम्वःग्वारा	ड) कःनिग्वारा	

१६. खैं	१७. न्याः	१८. ग्वाः	१९. म्वसिष्व	२०. चाकमरि
२१. याकःभतु (बियाद्ववये बलय्)	२२. ज्वः भतु (व्याहा याये बलय्)			
२३. ह्याउँ थ्वँ	२४. भौ थ्वँ	२५. अय्लाः		
२६. दुरु				

- थ्व नसामध्ये छु-छु नल वहे नसा थपये याना पाउँ, धौ तयाः सब्जंब्बया ज्याःभ्व सिधयेकाः थः-थःगु इलाकाया छ्वासय् तयेयंकी । (न्हयब्बःम्हः रामकृष्ण महर्जन, तःननी, ब्रम्हत्वाः, येँ)

अनुसूची ३
लस्वःवनेगु ज्वलं

१. क्वतः	२. सुकुन्दा	३. ग्वः ग्वय्	४. पुतुग्वय्	५. लमि
६. ज्यापु बाजं	७. कु			

अनुसूची ४
पुजा ज्वलं

१. क्वतः	२. कयेभा	३. धौपती	४. नीलः	५. पुजाभः
६. सिन्हःमू	७. समयपिचा	८. नैवेद्यखोला	९. धालाचा	१०. थापिं
११. थाय्भू	१२. दुवाल्यकलस	१३. माय	१४. त्वाःदेवा	१५. जाकी
१६. सिन्ह	१७. स्वां	१८. इता	१९. ताय्	२०. जजंका
२१. गोजा	२२. दाफो स्वां	२३. नैवेद्य	२४. समयवजि	

अनुसूची ५
लसकुस ज्वलं

१. कलस	२. मसा	३. चोका बजि	४. टंचा	५. पाथि
६. क्वतः	७. जाकि	८. स्वां	९. दाफो स्वां	
१०. सिन्ह	११. इताः	१२. फुपाय	१३. जजंका	
१४. ईका	१५. पःका	१६. मरि	१७. फलफुल	१८. सुकुन्दा
१९. तहंपा (लःथल)	२०. धौ	२१. तुफि	२२. थाकुलि नकीं	२३. नोकुनकीं
२४. गुभाजु				

अनुसूची ६
ह्वंकेंगु ज्वलं

१. क्वतः	२. ताय्	३. धुं	४. इताः	५. जजंका
६. धौ	७. बजि	८. ज्योनांलप्टे	९. गुभाजु	

अनुसूची ७
भवय्ज्वलं

१. बजि	२. कचिला, मना छ्वय्ला, चुंला, दायका ला, तखाला, सन्याखुना, पुकाला,			
३. वाउंचा	४. भुति, कय्गू, सिम्पु, पःमाय्			
५. खेपि-चयेपि	६. मुस्या	७. पालु	८. चना (छ्याला)	९. फसि
१०. अचार	११. वः	१२. थ्वं	१३. पाउं क्वाः	१४. धौ
१५. सिसापुसा	१६. आलु छ्वों	१७. लप्टे		

अनुसूची ८
समय बजि ज्वलं

१. बजि	२. छ्वय्ला	सन्या वा कुन्या	४. मना छ्वें
५. हाकुमूस्या	६. पालु		